

ROZVOJ A ROZVOJOVÁ ANTROPOLOGIE

PhDr. Tereza ZÍKOVÁ, Ph.D.
Filozofická fakulta ZČU v Plzni

Abstract

The article contains about development and the anthropology of development. The birth of the developing diskurs and its institutional ground is described. Also the theory of modernization and its critics are mentioned.

Rozvoj – může být charakterizován jako mocný soubor teorií a praktik, jenž hluboce ovlivnil a nadále ovlivňuje podobu světa od druhé poloviny 20. století. Koncept rozvoje je ze své podstaty značně problematický, v různých údobích mu byly přisuzovány odlišné významy. Obecně označuje pojem „**rozvoj**“ určitý **proces, v průběhu něhož se předměty či organismy přetvářejí do kompletní, plnohodnotné formy**. Rozvoj jako **biologická metafora** slouží k popisu procesu, skrze který živoucí bytosti dosahují přirozené formy bytí (Esteve, 1992: 8). Tato původně biologická metafora byla od konce 18. století systematicky přenášena rovněž do sociální sféry, kde byla spojována s unilineární sociální evolucí kulminující vrcholným stádiem industrialismu.

Vedle utváření specifické epistemologie v evropském prostředí od konce 18. století je rozvoj spojován s historií kapitalismu a kolonialismu (Gardner; Lewis, 1996: 6). **Rozvoj** není považován za „pouhou“ změnu, je **spojován s pozitivní změnou - pokrokem**, změnou k lepšímu, komplexnějšímu, vyššímu, dokonalejšímu. Zatímco ekonomická a sociální změna byla podle Jorge Larraina vždy přítomna v rámci historie, víra v pokrok, jenž má být všemožně podporován, se ustavila v severní Evropě jako důsledek specifických historických podmínek tzv. věku konkurenčního kapitalismu (1700-1860) charakterizovaného klasickou politickou ekonomikou a historickým materialismem (cit in Gardner; Lewis, 1996: 4). Pokrok či rozvoj však nedosahoval významu, který nabyl v průběhu 20. století.

Historie kapitalismu je propojena rovněž s historií kolonialismu, jehož klíčovou součástí se staly koncepty rozvoje a pokroku ve smyslu pokusu o proměnu lokálních (z pohledu kolonizátorů „zaostalých“ či „dětinských“) společností ve jméno evropské osvěty a pokroku (Gardner; Lewis, 1996: 5). Užší propojení koloniálních praktik s pokusy o řízenou změnu a sociální pomoc je zřejmé od první třetiny 20. století. Časový horizont dvacátých až padesátých let 20. století můžeme rovněž považovat za přechodové údobí mezi koloniálním a

rozvojovým obdobím, kdy byla připravována živná půda pro ustavení rozvoje jako strategie k přetvoření koloniálního světa (Escobar, 1995: 26). Za velkého předchůdce proklamace myšlenky rozvoje v dnešním slova smyslu může být považován britský Zákon o rozvoji kolonií (Law of Development of the Colonies), jenž byl v roce 1939 změněn na Zákon o rozvoji a prosperitě kolonií (Law of Development and Welfare of the Colonies), ukládající koloniální mocnosti zajistit pro své kolonie minimální úroveň základních potřeb, tj. potravin, zdraví či vzdělání, a stanovující ji odpovědnou za další ekonomický rozvoj území, stejně jako blahobyt místních obyvatel (Esteva, 1992: 10).

Éra rozvoje nemohla být vytvořena bez změny stávajícího koloniálního systému. Do fáze přechodu mezi koloniálním a rozvojovým obdobím tak můžeme umístit rovněž období největšího dekolonizačního boomu spojeného s osamostatněním většiny britských, francouzských a nizozemských kolonií v Asii v průběhu čtyřicátých a padesátých let, následované pádem zejména francouzských, anglických a belgických dominií v Africe v šedesátých letech a osamostatněním portugalských kolonií v Africe v první polovině sedmdesátých let 20. století. (k tomu více viz např. Johnson, 1991).

To, co vycházelo jasně najevo, byla hluboká propast mezi kolonizátorskými státy a destabilizovanými státy kolonizovanými, resp. dekolonizovanými, jež byly navíc v mnoha případech nuceny přijmout stávající umělé hranice narýsované „podle pravítek“ kolonizátorů, nerespektující jakákoliv lokální geografická či kulturní specifika. Značná část dekolonizovaných zemí, nyní „národních“ států (*de iure* nikoliv *de facto*), se ocitla zákonitě v bludném kruhu chudoby, politické nestability či environmentální krize. Staly se z nich tzv. rozvojové země. V této souvislosti se utvořil rozvojový diskurz, v jehož rámci byla hledána odpověď na otázku, jakým způsobem by se mohly tyto země přiblížit zemím rozvinutým. Stávající diskurz kolonialismu byl střídán rozvojovým diskurzem - kontextuálním a metodologickým rámcem v rámci něhož probíhala diskuse na téma rozvoj, v němž bylo nutně bráno v potaz „pouhé“ relativně omezené množství přístupů a pohledů. Slovy A. Escobara: „*Realita byla kolonizována rozvojovým diskurzem*“ (Escobar, 1995: 5). Specifickou složkou rozvojového diskurzu se stala rozvojová pomoc jako „příležitost“ pro nerozvinuté země nastoupit na cestu modernizace, jako prostředek v boji proti „zaostalosti“ či jako podpora ideje rozvoje coby gigantického projektu standardizace světa (srv. Gronemeyer, 1992: 59-61). Socioekonomický model, na jehož přijetí měl západní svět 200 let, zde měl být (obdobně jako politický model národního státu) prostřednictvím řízené sociokulturní změny (za asistence rozvojové pomoci) ustaven prakticky „přes noc“.

Vznik rozvojového diskurzu a jeho institucionální základny

Období vzniku rozvojového diskurzu je možné spojit s obdobím po 2. světové válce, kdy **obsahový význam pojmu rozvoj** byl **propojen s ekonomickým rozvojem tzv. nerozvinutých oblastí**.

V poválečném období došlo k bezprecedentní transformaci vztahů mezi zeměmi světa. Po pádu evropských koloniálních mocností dostaly Spojené státy americké ojedinělou příležitost nabídnout světu ideu rozvoje, jež měla přimět všechny národy světa k nastoupení na cestu vedoucí v jejích stopách k blahobytu. (Sachs, 1992: 1) Počátek „věku rozvoje“ může být datován k 20. lednu 1948, kdy prezident Spojených států Harry Truman použil ve svém inauguračním projevu označení „nerozvinutý“ (underdeveloped) v následujícím kontextu: *„Musíme se pustit do nového smělého programu, jenž povede k tomu, že užitek z našeho vědeckého pokroku a industriálního vývoje bude sloužit prospěchu a růstu nerozvinutých oblastí. Starý imperialismus – vykořisťování za účelem obohacení druhého – nemá v našich plánech žádné místo. To, co si představujeme je program rozvoje založený na konceptu demokratického spravedlivého údělu“* (cit in Esteva, 1992: 6).

Ze dne na den se dvě třetiny lidstva staly nerozvinutými. Začalo období globální války proti „objevené“ masové chudobě zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky, definované na základě standardů tržní ekonomiky. Pro označení „nerozvinutých“ oblastí se vžil termín „třetí svět“, jenž koreloval s označením zemí, které se v důsledku bipolárního rozdělování světa ocitaly mimo trvalou sféru vlivu jedné či druhé supervelmoci - „prvním světem“ (Západem) spojovaným s označením politické sféry vlivu Spojených států amerických a „druhým světem“ (Východem) užívaným pro označení oblasti politické sféry vlivu Ruska (Dodds, 2002: 4).^[1] Na počátku padesátých let 20. století byl tak vytvořen příběh o třech odlišných světech – svobodném industrializovaném Západu, komunistickém industrializovaném Východu a neindustrializovaném, nerozvinutém třetím světě. Došlo k vytvoření klíčových konceptů rozvojového diskurzu: „nerozvinutosti“ a „třetího světa“; konceptů, jež ve své stávající podobě neexistovaly před rokem 1945, resp. nepojily se s významem, který je jim dodnes přisuzován, a následně sloužily jako vhodné pracovní nástroje v dobovém procesu redefinování specifické identity Západu (Východu) a zbytku světa (Escobar, 1995: 31). Nerozvinuté oblasti měly v souladu s Trumanovým konceptem spravedlivého údělu pro celý svět zakusit rovněž americký „sen“ o míru a blahobytu, a to s pomocí kapitálu, vědy a technologických možností. (Escobar, 1995: 3-4)

Následně došlo k ustavení důležitých mechanismů **profesionalizace** a **institucionalizace** rozvoje, které utvářely, udržovaly a dodnes reprodukují rozvojový diskurz.. **Profesionalizace rozvoje** je spojena s procesem přenášení konceptu třetího světa do odborného (akademického) diskurzu v rámci něhož určitý soubor vědění získává status pravdy, resp. v jeho rámci je o třetím světě vytvářena a udržována jakási „*politika pravdy*“ (Escobar, 1995: 45). V souvislosti s profesionalizací rozvoje se různé akademické disciplíny (ekonomické, politologické, antropologické aj. vědy) zaměřují na problémy třetího světa, popřípadě jsou vytvářeny jejich nové subdisciplíny jako například rozvojová ekonomika, antropologie výživy apod. Institucionální ukotvení rozvoje, které spolu s profesionalizací zastřešuje rozvojové pole, nadále celý systém stabilizuje a aplikuje požadovaný soubor vědění o rozvoji do praxe (srv. Escobar, 1995: 45-46). **Institucionalizace rozvoje** je vytvářena na několika úrovních od mezinárodní a národní úrovně po lokální úroveň dobrovolnických a nevládních organizací. Skutečný počátek hlavních procesů spojených s institucionalizací rozvoje můžeme umístit do období konce druhé světové války. V červnu 1944 se ustavily tzv. brettonwoodské instituce Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF) a Světová banka (World Bank, WB), v říjnu 1945 pak Organizace spojených národů (United Nations, UN), resp. její následně vytvořené rozličné programy a další agentury zaměřující se na problematiku rozvoje jako například Program OSN pro rozvoj (UN Development Programme, UNDP), Mezinárodní organizace práce (International Labour Organisation, ILO), Organizace OSN pro výživu a zemědělství (Food and Agricultural Organisation, FAO) a další. Tyto mezinárodní organizace zastávají od svého vzniku hlavní úlohu v oblasti tzv. multilaterální rozvojové pomoci. Vedle toho se rozlišuje tzv. bilaterální pomoc, která je transferována přímo z jednoho státu do druhého bez „mezipřistání“ v multilaterální agentuře. Některé bohaté státy vytvářejí rovněž vlastní bilaterální rozvojové agentury například Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj (United States Agency for International Development, USAID) ustavená v roce 1961. Obecně platí, že Spojené státy americké, stejně jako bývalé koloniální mocnosti, poskytují většinu pomoci bilaterální cestou, zatímco malé státy poskytují pomoc skrze multilaterální agentury a až posléze si vytvářejí vlastní bilaterální programy (Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 41). Dalšími aktéry rozvojové politiky jsou pak rozličné nevládní organizace včetně organizací na dobrovolnické bázi.

Institucionální základna rozvoje vytváří široké spektrum aktérů celosvětové rozvojové politiky, kteří se lišili a liší svými motivy[2], cíli i strategiemi užívanými v rámci systému rozvojové pomoci. To, v čem se jednotliví aktéři shodovali a shodují, je víra v plánování a

řízený rozvojový proces tzv. nerozvinutých oblastí. **Konsenzuální model rozvoje** v rámci rozvojového diskurzu však dodnes **nebyl vytvořen**, s čímž souvisí i neexistence jednotného pohledu na řešení rozvojové problematiky, resp. toho, co je za „problém“ v souvislosti s rozvojem považováno (chudoba, podvýživa, negramotnost...). **Pro konkrétní časová údobí** rozvojové pomoci je **možné vymezit charakteristické koncepty**, z nichž vycházejí **obecné cíle a následné strategie jednotlivých aktérů rozvojové pomoci**. Rozvojová pomoc se za více než půl století svého trvání neustále proměňovala – od strategií k nastartování ekonomického růstu v padesátých a šedesátých letech, přes strategie vycházející z koncepce základních lidských potřeb v sedmdesátých letech a strategie strukturálních úprav v osmdesátých letech, ke strategii lidského rozvoje, dobré vlády či trvale udržitelného růstu v devadesátých letech dvacátého století a na počátku nového milénia. Jednotlivé koncepty následně aplikované v rozvojové praxi vycházejí z různých často protichůdných teorií, jež se ustavily v rámci rozvojového diskurzu v průběhu druhé poloviny 20. století. Pro pochopení dobových forem i stávající podoby diskuse o rozvoji je třeba osvětlit několik základních teorií, které v rámci rozvojové praxe v jednotlivých údobích dominovaly, byly jejím inspiračním zdrojem a dosud spoluurčují rovněž to, jakým směrem se bude ubírat podoba rozvojové pomoci.

Teorie modernizace

Prioritou poválečného období v oblasti rozvojové pomoci se stala ekonomická revitalizace válkou poničené Evropy, jež byla ukotvena v Marshallově plánu aplikovaném v období 1948-1951. Velký úspěch, který zaznamenal Marshallův plán v evropském prostředí již na počátku padesátých let 20. století, měl za následek rovněž vytýčení specifické podoby rozvojové pomoci do nerozvinutých zemí Asie, Afriky a Latinské Ameriky. **Za hlavní problém nerozvinutých zemí** tzv. třetího světa byla označena **chudoba**, resp. roční příjem na osobu nižší než 100\$, jak definovala Světová banka chudé země v roce 1948 (Escobar, 1995: 24). Pokud byl za **problém** označen **nízký příjem na hlavu**, pak **lékem** na tuto situaci měl být jednoznačně **ekonomický růst**. Multilaterální agentury se stejně jako vlády jednotlivých zemí po druhé světové válce rozhodly využít svých prostředků k nasměrování rozvojových zemí na cestu vedoucí k dosažení úrovně „vyspělého“ kapitalistického Západu (Východu). Rozvojová pomoc začala být navíc v průběhu padesátých let 20. století atraktivní pro obě znesvářené strany bipolárního konfliktu, z euroamerického (západního) pohledu se měla stát tím, co odradí chudé země od cesty směřující ke komunismu; východnímu světu měla přinést další vyznavače socialistické cesty.

Dominantní teorií, ze které se odvíjela podoba strategií a cílů rozvojové pomoci, byla v poválečném období **tzv. modernizační teorie** či **modernistické paradigma**. Pod tento název je možné skrýt souhrn pohledů na problematiku rozvoje, jenž se rozvíjel od konce čtyřicátých let 20. století a dominoval v rámci rozvojového diskurzu přinejmenším do šedesátých let 20. století. Základní **premisou modernizačních teorií** byl osvícenský **předpoklad lineárního vývoje**, na jehož pomyslné ose se nacházejí jednotlivé společnosti (země, státy...), které procházejí jednotným vývojovým stádiem směrem k moderní industriální společnosti, jenž se nachází na samotném vrcholu. Mezi indexy civilizovanosti *par excellence* byly v souvislosti s touto premisou od 19. století umísťovány zejména věda a technika. Za klíčové atributy v problematice rozvoje poté označeny industrializace a urbanizace, jež měly být předpokladem k nastoupení cesty směrem k modernizaci, přičemž pouze ekonomický růst byl považován za předpoklad dosažení následného sociálního, kulturního a politického pokroku (Escobar, 1995: 39-40). Západní socioekonomický model představoval v tomto smyslu ideál, k němuž se měly prostřednictvím rozvojové pomoci přiblížit ostatní země světa (Potter, 2002: 61).

Modernistické teorie rozvoje v poválečných letech vycházely s **tzv. neoklasické ekonomické teorie**, čerpající z klasických ekonomických teorií spojených se jmény Adama Smithe či Davida Ricarda.[3] Propojení ekonomické a rozvojové teorie mělo za následek to, že koncepty rozvoje a ekonomického růstu byly v poválečných letech považovány v podstatě za synonyma.

Ekonomiky nerozvinutých zemí byly v poválečných letech považovány za tzv. dualistické – moderní ekonomika zde koexistovala s tradiční. Velkým zastáncem dualistické ekonomické struktury nerozvinutých zemí byl Arthur Lewis, jenž v ekonomickém systému rozlišoval mezi kapitalistickým a subsistenčním sektorem (sektorem zahrnujícím maloplošná hospodářství na rodinném principu), přičemž podle něj úspěšný rozvojový proces zahrnuje zvýšení národního příjmu v kapitalistické sféře vedoucí k jeho růstu na úkor sektoru subsistenčního (Binns, 2002: 76). Další vlivnou teorií byl unilineární model ekonomického rozvoje Walta Rostowa, ve kterém počítal s pěti stádii (od tradiční společnosti, přes stádium předpřípravy, k ekonomickému růstu, zralé ekonomice a konečnému stádiu masové spotřeby), skrze které musejí všechny země v rámci procesu ekonomického růstu projít. Rostow navrhoval zemím třetího světa, aby imitovaly ve zkráceném časovém horizontu ekonomickou cestu Evropy a Severní Ameriky a dosáhly tak konečného stádia masové spotřeby (k tomu viz Binns, 2002). Přes značné kritiky upozorňující na silně etnocentrický model vývoje se Rostowova teorie výrazným způsobem projevila v dobovém rozvojovém plánování.

Modernizační teorie korelovaly s cíli a strategiemi rozvojové pomoci. Za hlavní problém nerozvinutých oblastí byla označována slabá ekonomika, nevyzrálý trh či nízké příjmy. Cílem rozvojové pomoci pak bylo předložení strategií k nastartování a následnému udržení, popř. zvýšení, ekonomického růstu, jež dominovaly u mnohých aktérů rozvojové pomoci (SB, MMF...) přinejmenším do počátku sedmdesátých let 20. století, kdy začaly být za strategické cíle postupně označovány i jiné než ekonomické faktory, které si však i nadále zachovávaly své výlučné postavení.

Mezera mezi rozvinutými a rozvojovými státy světa měla být překlenuta pomocí zavádění moderních technologií a přílivu kapitálu. V tomto duchu se nesla po vzoru koncepce prezidenta Trumana řada poválečných rozvojových programů. Za první program zaměřený na implementaci komplexních reforem v oblasti ekonomiky v rozvojových zemích s cílem dosažení toho, co slovy Escobara „západní země považují za normální směr vývoje a pokroku“ (Escobar, 1995: 26), je možné považovat misi Světové banky v Kolumbii, jež probíhala od poloviny roku 1948 do ledna 1949. Mise byla složena z množství expertů - odborníků z oblastí průmyslu, dopravy (železniční, silniční...), zemědělství, zdravotnictví, financí či ropného inženýrství, kteří měli vytvořit program zahrnující široké spektrum reforem ve všech oblastech ekonomiky. Skrze takto koncipovaný program měl být dosažen očekávaný rozvoj, jenž by byl znamením nejen toho, že země nastoupila na správnou cestu, ale rovněž předzvěstí záchrany či zdrojem inspirace pro ostatní nerozvinuté země (Escobar, 1995, 24-26).

Strategie největších donorů v oblasti multilaterální i bilaterální rozvojové pomoci (Světová banka, Spojené státy americké, Velká Británie, Francie...) byly v první rozvojové dekádě vytvářeny v podstatě podle jednoduchého klíče. Za nutný předpoklad dosažení ekonomického růstu rozvojových zemí byla považována implementace moderních technologií, včetně vybudování infrastruktury (silnice, přístavy, telekomunikace, elektrifikaci...), stejně jako fungující institucionální základna a státní správa, která měla řídit ekonomický rozvoj dané země (Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 44). Bylo očekáváno, že za pomoci moderních technologií bude dosaženo tzv. dotačního efektu, jenž počítá se situací, kdy v souvislosti s dosahováním ekonomického růstu budou bohatí producenti dotovat chudší populaci, resp. z ekonomického růstu bude těžit veškeré obyvatelstvo dané země (Gardner; Lewis, 1996: 7). Stuart Corbridge poukazuje v této souvislosti na dva symboly materiální pomoci zemím třetího světa charakterizující výše zmiňované transformace: hodinky – k dosažení vyšších výkonů se měli obyvatelé nerozvinutých zemí naučit racionálněji

organizovat svůj čas, a kondomy - velké rodiny se měly zmenšit a přiblížit západnímu modelu (cit in Daněk, 2000: 48).

Měřítkem pro posuzování rozvojové vyspělosti jednotlivých zemí světa se staly zejména ekonomické faktory, jež byly využívány rovněž při evaluaci rozvojových projektů a programů.[4] Hlavním ekonomickým ukazatelem byla výše hrubého domácího produktu (HDP) či hrubého národního produktu (HNP), resp. jejich přepočet na jednoho obyvatele dané země.[5] Využití těchto měřítek nebylo z pohledu unilineárních vývojových schémat modernizační teorie nijak nelogické. Byla to jedna z možností jak umístit země na pomyslné škále rozvoje, třebaže na základě kritérií stanovených těmi, jež obsazovali horní příčky této přímky. Ukazatele HDP (HNP) vypovídající o hodnotě zboží a služeb v rámci dané ekonomiky jsou však pro posuzování rozvoje značně zavádějící a zjednodušující, a to i z ryze ekonomického pohledu. Stanovené ukazatele nezahrnují například míru ekonomické chudoby obyvatel jednotlivých zemí a rovněž nevypovídají nic o rovnoměrnosti příjmů v dané zemi, jež není zachycována ve statistikách – na úzkou skupinu lidí tak ve skutečnosti může připadat většina hrubých domácích příjmů, zatímco značný počet lidí se nachází pod stanovenou hranicí příjmové chudoby (White, 2002: 33-34). Příkladem za všechny zde může být uvedena situace v Brazílii v průběhu šedesátých let, kdy distribuce vykazovaných příjmů probíhala mezi horními vrstvami společnosti a sedmdesáti procent obyvatelstva se téměř nedotýkala (k tomu Fishlow, 1972: 391-402). Dodnes jsou ekonomická kritéria velice populární – nadále slouží největším hráčům na poli rozvojové politiky (Světová banka, Mezinárodní měnový fond...) k posouzení zaostalosti jednotlivých zemích.

Navzdory značným finančním investicím tzv. oficiální rozvojové pomoci bylo již na konci šedesátých let 20. století zřejmé, že **se očekávaný ekonomický růst nekonal**. [6] Premisa tzv. dotačního efektu se v prostředí rozvojových zemí ukázala být scestnou a v mnoha případech selhala. Zářným mementem neúspěchu aplikace takto koncipovaných rozvojových strategií byl krach mnohých velkých rozvojových projektů a programů, pro jejichž označení se vžil termín „bílé sloni“ (Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 45). Příkladem za všechny zde může být uveden program implementace podzemnice olejně do Tanzanie, založený na nedostatečném výzkumu potřeb místních farmářů a lokálních specifik. Paul Mosley uvádí, že tento program s nulovou návratností spolykal v letech 1946 až 1952 20 milionů liber, přičemž pro ilustraci celkový britský rozpočet v letech 1946 až 1956 byl 120 milionů liber (cit. in Gardner; Lewis, 1996: 14).

Teoretické předpoklady modernizačního paradigmatu, jež se následně projeví v rozvojových projektech aktérů rozvojové pomoci, byly **charakterizované silným etnocentrickým, resp. eurocentrickým pohledem na problematiku rozvoje**, v rámci něhož nebyla lokální kulturní specifika brána příliš v potaz. Modernizační koncepce rozvoje a s ní spojené možnosti rozvojové pomoci byly nahlíženy optimistickou premisou reálného ekonomického růstu všech zemí světa, která byla propojena s poválečným růstem a prosperitou západních zemí, stejně jako s dekolonizací v průběhu padesátých a šedesátých let 20. století, kdy vlády nových politicky svrchovaných zemí spolu s exkolonizátory věřily, že je možné za přispění rozvojové pomoci ve zkráceném časovém horizontu dosáhnout požadované úrovně rozvoje.

Kritika modernizačních teorií ze strany teoretiků závislosti

Kritika stávající podoby rozvojové spolupráce čerpající z vývojových modelů ekonomického růstu na sebe nenechala dlouho čekat. **Nový přístup**, který se pokusil o vymezení pozice třetího světa v rámci světového systému, je znám pod pojmem **teorie závislosti**. Tlak na změnu stávajícího modernizačního diskurzu byl iniciován již v průběhu padesátých let ze strany skupiny latinskoamerických ekonomů pracujících pro instituci Organizace spojených národů ECLA (Economic Commission for Latin America). Ti požadovali, aby bylo na mezinárodní ekonomiku pohlíženo skrze její polarizované uspořádání mezi industriálním centrem a zemědělskou periferií, jež je reprodukováno světovým trhem, v němž jsou dekolonizované země (i stávající formální kolonie) znevýhodňovány. Tyto charakteristiky tzv. **strukturalistické teorie rozvoje** pak byly uplatněny pro popis situace v Latinské Americe, kde mnozí autoři na počátku šedesátých letech 20. století poukazovali na tzv. vnitřní kolonialismus, který byl charakterizován vztahem mezi vládnoucími „mesticoz“ v urbánních centrech a využívanými Indiány v zemědělských perifériích městských center (Clarke, 2002: 92-94). Následně byly tyto premisy dále rozvíjeny na přelomu šedesátých a sedmdesátých let za pomoci marxistické terminologie autory **André Gunder Frankem**, jež charakterizoval vztah Latinské Ameriky ve vztahu ke světovému kapitalistickému systému v intencích rozvoje jádra s přímým důsledkem na zaostalost periferie, a v následujícím desetiletí **Imanuelem Wallersteinem**, který Frankovu teorii závislosti vztahů mezi periférií Latinské Ameriky a jádrovými zeměmi aplikoval na globální úroveň - celosvětový systém, jež charakterizoval na základě vztahů dominance a podřízenosti mezi zeměmi jádra, periferie a semiperiferie, které se od 16. století (od období nárůstu mezinárodního obchodu a evropské

kolonizace) ustavují skrze kapitalismus do současné globální éry (Conway; Heynen, 2002: 97-101).^[7]

Ze strany teoretiků závislosti je poukazováno na to, že rozvojové podmínky jednotlivých zemí či regionů jsou primárně formovány vzájemnými vztahy na globální úrovni. Země v centru disponují ekonomickou mocí a bohatstvím, z čehož vyplývá rovněž politický vliv, přijímají klíčová rozhodnutí a stanovují pravidla, která ovlivňují podobu celospolečenského uspořádání (Klak, 2002: 107-110). Ekonomická chudoba států třetího světa je z tohoto pohledu přímo napojena na ekonomicko-politické bohatství tzv. vyspělých států světa. Rozvoj je chápán jako nerovně se vyvíjející proces ve kterém bohaté státy (národy) světa se stávají bohatšími a chudé chudšími – centrum vykořisťuje periferii. Rozvojová pomoc je pak přijímána jako nástroj dominance a vykořisťování. Praktické dopady teorie závislosti na podobu rozvojové pomoci však nebyly příliš zřejmé. Možným řešením se v souladu s tímto přístupem nabízela „pouze“ radikální změna struktury celého systému rozvojové pomoci, neboť její podoba byla odmítána jako forma neo-imperialismu (Gardner; Lewis, 1996: 19-20).

Koncepce základních potřeb

Na konci 60. let se v rámci rozvojového diskurzu objevují další kritiky stávajícího modelu rozvojové pomoci založené ryze na ekonomickém růstu. Mezinárodní rozvojová strategie OSN z roku 1970 volala po globální strategii rozvoje založené na propojení ekonomické a sociální sféry, po sjednoceném přístupu zahrnujícím ekonomické a sociální prvky v rozvojových programech (Esteva, 1992: 14). Mezi kritiky stávající ekonomické teorie rozvoje byli rovněž ekonomové pracující v padesátých letech 20. století pro agentury OSN, například Hans Singer, Gunnar Myrdal či Dudley Seers. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let proklamoval Dudley Seers odklon od stávajícího rozvojového konceptu k jeho širšímu vymezení; navrhoval, aby se základními nosnými pilíři rozvojové debaty stala redukce chudoby, nezaměstnanosti a nerovnosti, přičemž značný důraz v rozvojovém procesu kladl na uspokojování tzv. základních potřeb (srv. Seers, 1972: 21-36). Seers anticipoval paradigma základních potřeb – definovaného minima životního standardu v oblasti potravy, zdraví, vzdělání..., které se stalo nosným pilířem strategií rozvojové pomoci následující rozvojové dekády. Mezinárodní organizace práce (International Labour Organisation, ILO) přijala v roce 1976 strategii založenou na koncepci základních potřeb, jež měla zdůraznit zmírnění chudoby jako klíčového cíle rozvojových politik všech zemí do roku 2000. Série světových konferencí organizovaných OSN a odehrávajících se v sedmdesátých letech se zabývala především

tématem základních lidských potřeb, avšak neopomíjela ani environmentální a genderová témata (Emmerij, 2004: 32).

V souvislosti se strategiemi zajištění základních lidských potřeb se na výsluní zájmu rozvojové pomoci ocitla témata spojená se vzděláním, zdravím, výživou, bydlením či zemědělským rozvojem, jež byla zahrnována do rozvojových programů zaváděných ve jménu zvýšení životní úrovně obyvatel zemí třetího světa (Escobar, 1992: 138). Hlavní aktéři mezinárodní rozvojové pomoci (SB, MMF OSN...) se od počátku sedmdesátých let zaměřovali na programy národních potravinových a nutričních plánů a integrovaného zemědělského rozvoje, které byly aplikované v zemích třetího světa od poloviny sedmdesátých let do konce osmdesátých let s hlavním cílem eliminovat ekonomickou chudobu. Rozvojové strategie měly být ve formě integrovaných zemědělských rozvojových projektů (Integrated Rural Development Projects) komplexními programy operujícími na několika úrovních od centrálního systému plánování přes regionální instituce po lokální úroveň - rozvoj zemědělské produkce vyžadoval například základní vstupy v podobě osiva, systému zavlažování či umělých hnojiv, k tomu však bylo dále zapotřebí speciální organizace cílové skupiny místních farmářů, která dále vyžadovala určitou vzdělanostní úroveň, určité množství dostupné pracovní síly atd. Plány integrovaných programů pak obvykle zahrnovaly aplikaci dílčích projektů zaměřených na základní zdravotní péči, dodávku potravinových náhrad, školení o výživě, propagaci produkce a konzumaci vysokoproteinových produktů apod. Tento extrémně komplexní systém, který u mnohých bilaterálních agentur přetrval jako základ rozvojových strategií do konce osmdesátých let, se ukázal v mnoha případech jako vysoce neefektivní (srv. Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 46-47). Na velkolepě vypadající projekty a programy přijímaly vlády mnohých rozvojových zemí vysoké půjčky, které v následujícím desetiletí vlivem celosvětové hospodářské krize, během níž se několikanásobně zvedly úrokové sazby, nebylo možné pokrýt.

Éra neoliberalismu

Dekáda sedmdesátých let, kdy se rozbíhala debata o ekonomickém a sociálním aspektu jako nedělitelných součástí rozvoje, byla střídána **tzv. ztracenou dekadou rozvoje**, ve které se rozvojová teorie i praxe v určitém smyslu navrací k neoklasickému myšlení šedesátých let dvacátého století. Optimistický ekonomický rozvoj spolu s úspěšným konceptem sociálního státu v industriálních zemích v šedesátých a sedmdesátých letech byl střídán v důsledku okolností spojených zejména s celosvětovou hospodářskou krizí na přelomu šedesátých a sedmdesátých let neoliberalismem, který se odrazil rovněž v systému rozvojové pomoci.

Neoliberalismus rozvojových strategií osmdesátých a posléze i devadesátých let čerpal z neoklasických, resp. klasických, ekonomických teorií - principu volného trhu Adama Smithe a principu komparativních výhod Davida Ricarda[8]. **V rámci rozvojových strategií byly rehabilitovány verze dotační ekonomické politiky šedesátých let**, což vedlo k opětovnému zdůraznění ekonomického růstu na úkor sociálních aspektů rozvoje. Ekonomický růst byl nyní propojován s vidinou strukturálních transformací rozvojových zemí, jež vyústila v důsledku tzv. dlužní krize (šoku na světovém finančním trhu na počátku osmdesátých let způsobeném neschopností rozvojových zemí splácet své dluhy) do **tzv. programů strukturálních úprav** (Structural Adjustment Programmes, SAPs), iniciovaných Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem. Shoda hlavních aktérů rozvojové politiky ohledně strategií a priorit programů strukturálních úprav, které se staly dominantní formou mezinárodní rozvojové pomoci v průběhu osmdesátých let, je známa pod názvem „Washingtonský konsenzus“ (Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 27).

Cílem strukturálních programů mělo být dosažení ekonomické stability jednotlivých zemí k zajištění finančních prostředků nutných ke splácení dluhů. Obecná strategie strukturálních úprav měla vést v rozvojových zemích k omezení vládních výdajů, redukci státních zásahů do ekonomiky (privatizaci) a k proklamaci liberalizace obchodu spolu se zvyšováním exportu, a to v souladu s Ricardovými principy komparativních výhod, podle nichž měla každá země specializovat svůj export na takové komodity, jejichž produkce bude reálně levnější než stejných komodit produkovaných konkurencí. (Simon, 2002: 87) Trh, pojímaný jako univerzální fenomén s mocným regulačním systémem „neviditelné ruky“, se v této souvislosti měl stát primárním prostředkem k podnícení rozvoje. **Deklarovaný ekonomický boom rozvojových zemí se však nekonal.**

Environmentální obrat v rozvojovém diskurzu

Druhá polovina osmdesátých let je charakterizována změnou stávající podoby rozvojové politiky bilaterálních i multilaterálních donorů, spojenou s posunem problematiky životního prostředí na ústřední pozici v rámci rozvojových strategií. Téma životního prostředí bylo inkorporováno do konceptu rozvojové pomoci skrze myšlenku **udržitelného růstu** vymezenou v roce 1987 ve zprávě s názvem *Naše společná budoucnost* Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (World Commission on Environment and Development, WCED) pod vedením Gro Harlem Bruntlandové. Strategie trvale udržitelného rozvoje, jenž byl ve zprávě vymezen jako „rozvoj, který uspokojuje současné potřeby, aniž by ohrozil schopnost budoucích generací uspokojit potřeby vlastní“ (Cit. in Redclift, 2002: 275), se měla stát

nosným alternativním přístupem k ekonomickému rozvoji následující dekády i počátku nového milénia. Toto paradigma bylo na rozdíl od ostatních teoretických východisek i praktických přístupů k problematice rozvoje formulováno především po skončení studené války.

Paradigma trvale udržitelného růstu je vymezeno v intencích globálních souvislostí a environmentálních problémů celé planety, kdy růst a rozvoj industriálního či zemědělského systému, stejně jako klima, přírodní zdroje či populace planety, má i nadále v zájmu jejího zachování pokračovat, ovšem za použití „vhodných“ řídicích strategií. „Vhodnými“ strategiemi jsou v této souvislosti označovány udržitelné strategie rozvoje, jež jsou na jedné straně vykládány v intencích udržitelné úrovně produkce, na druhé straně je zdůrazňována trvale udržitelná úroveň spotřeby.

Za důležitého aktéra celosvětové destrukce životního prostředí jsou v této souvislosti vedle industriálních zemí označovány chudé země, resp. země definované kritérii chudoby. Ve zprávě Gro Bruntlandové je v této souvislosti poukazováno na to, že: „*Chudoba omezuje lidské schopnosti k využívání zdrojů udržitelným způsobem; zvyšuje tlak na životní prostředí...*“ (Cit. in Sachs, 1992b: 29) Nutným předpokladem eliminace chudoby, která je považována za významný krok k celosvětové ochraně životního prostředí, zůstává nadále ekonomický růst se svými ukazateli HDP (HNP), resp. jejich přepočtem na jednoho obyvatele. Prostřednictvím strategií udržitelného rozvoje v rámci systému rozvojové pomoci má být umožněn ekonomický růst, jenž by eliminoval následky celosvětové chudoby, která není pojímána jako pouhý důsledek environmentálních problémů, ale rovněž jako jejich významná příčina. Stručně pak vyjádřeno: „*Žádný rozvoj bez udržitelnosti; žádná udržitelnost bez rozvoje*“ (Sachs, 1992b: 29).

V zájmu zachování planety je poukazováno na to, že je nutné zahrnout všechny její obyvatele do osvěty směrem k trvale udržitelnému růstu, že: „*Musíme nasměrovat lidi a národy k udržitelnosti...[ovšem] kdo jsou to ti „my“, kteří nejlépe vědí, co je nejlepší pro celý svět?*“ (Escobar, 1995: 193). Není tvorba a aplikace strategií udržitelného rozvoje spíše voláním po záchraně industriálního systému jako takového namísto proklamované záchrany celé planety (Srov. Sachs, 1992b: 35)? Trvale udržitelný rozvoj je, spíše než skutečnou alternativou stávajícího rozvojového diskurzu, konceptem ukotveným nadále v teorii ekonomického (třebaže „udržitelného“) růstu. Koncepte udržitelného růstu navazuje v tomto smyslu na dlouhou řadu rozvojových teorií druhé poloviny 20. století.

Stávající podoba diskuse o rozvoji

Vedle environmentálních témat se v debatě o rozvoji v devadesátých letech stávají vysoce populární otázky spojené s problematikou **genderu a rozvoje** (Gender and Development, GAD) či **ženské otázky v rámci rozvoje** (Woman and Development, WD), přičemž rovnost pohlaví je zahrnována mezi základní ukazatele na pomyslné škále rozvoje (Elliot, 2002: 47).

Nová měřítko užívaná ke stanovení stupně rozvoje, resp. **zaostalosti jednotlivých zemí**, stejně jako k evaluaci rozvojových projektů, přinesl počátek devadesátých let. Od roku 1990 je v rámci Programu OSN pro rozvoj (UN Development Programme, UNDP) vydávána *Zpráva o lidském rozvoji* (Human Development Report), v níž je jako základní měřítko míry chudoby jednotlivých zemích užíván **index lidského rozvoje** (Human Development Index, HDI). Index lidského rozvoje vychází primárně z **definice chudoby** nositele Nobelovy ceny za ekonomii **Amartya Sena** založené na **koncepci lidských možností**, jež se stala nosným přístupem k problematice rozvoje v průběhu devadesátých let a na počátku nového milénia. Podle Sena nejsou lidé chudí pro to, co nemají, ale pro to, co nemohou dělat - **lidé jsou chudí proto, že jejich možnosti jsou omezené** (srv. Emmerij, 2004: 34). Vedle ryze ekonomických ukazatelů (HNP, HDP) se index lidského rozvoje snaží postihnout i další aspekty rozvoje s ohledem na tzv. minimum lidských možností (možnost žít zdravý život, možnost získat vzdělání, možnost svobodně se vyjádřit...). Rozvinutost země je pak s pomocí indexu lidského rozvoje určována nejen na základě ukazatelů výše průměrného příjmu na osobu, ale rovněž na základě úrovně vzdělanosti (gramotnosti populace a počtu let školní docházky) a předpokládané délky života. Vedle indexu lidského rozvoje je od roku 1997 užíván rovněž index lidské chudoby (Human Poverty Index, HPI), který je stanoven na základě procenta populace s očekávanou délkou života menší než 40 let, počtu negramotných v populaci a dále těch, kteří trpí podvýživou, nemají přístup k nezávadné pitné vodě a zdravotní péči (Thirlwall, 2002: 43-44).

Používání výše zmiňovaných indexů ke stanovení rozvinutosti, resp. nerozvinutosti, jednotlivých zemí **je však značně problematické**. Je otázkou, jaká nejvhodnější kritéria do indexu zahrnout – zda vybrané ukazatele o něčem vůbec vypovídají. Otázkou je rovněž to, zda po kombinaci jednotlivých navzájem odlišných ukazatelů lze z jednoho matematického čísla vyčíst nosné informace (srv. White, 2002: 34). Navíc jsou **ukazatele využívané ke stanovení výše zmíněných indexů**, jež umisťují následně jednotlivé země na pomyslnou škálu rozvoje, stále „jen“ **ukazateli zvýhodňujícími ve statistikách západní socioekonomický model**.

Vedle environmentálních a genderových témat se základní prioritou rozvojové politiky devadesátých let stala témata spojená s proklamací **demokracie** a „dobré vlády“ jak v rozvojových, tak v postkomunistických státech světa. „Dobrá vláda“ (legitimní, transparentní, spolehlivá, nezkorumpovaná, dodržující lidská práva...) se stala v oblasti rozvojové politiky dalším z možných klíčů k nastoupení cesty směrem k západnímu socioekonomickému modelu. **Rozvojová pomoc se v této souvislosti zaměřuje na podporu politických reforem směřujících k ustavení liberální demokracie západního typu, jenž je pojímána jako univerzálně aplikovatelná hodnota.** Standardizované strategie rozvojové pomoci se v procesu demokratizace zaměřují především na tři základní oblasti – reformu volebního systému, vládních institucí a ustavení občanské společnosti (Santiso, 2001:162-165). Od příjemců rozvojové pomoci již není očekáváno pouze to, že uskuteční reformy v ekonomické oblasti, ale rovněž také to, že adoptují specifickou formu politického systému. Princip „dobré vlády“ je tak pojímán nejen jako cíl rozvojové politiky, ale také jako předpoklad rozvojové pomoci (Santiso, 2001: 154).

Úloha rozvojové antropologie a antropologie rozvoje

Od devadesátých let je patrná zřejmá snaha po problematizaci rozvojového diskurzu, po vytvoření „jiného“ pohledu na rozvoj. V souladu s postmodernistickou vlnou, jež se promítá rovněž do diskuse o rozvoji, je zpochybňována pozice vědecké racionality, jsou odmítány univerzální metanarace o pokroku, ozývají se kritické hlasy po přehodnocení výsadního postavení ekonomických faktorů při posuzování rozvoje a aplikaci rozvojových strategií. Z pozice základního antropologického metodologického předpokladu - kulturního relativismu - je upozorňováno na etnocentrický charakter rozvoje, který je viděn pouze jako jeden z možných způsobů vidění světa, jako pouhá ekonomická a technologická intervence ve třetím světě. V návaznosti na fenomenální dílo Edwarda Saida *Orientalismus* (1978) se na výsluní zájmu posouvá dekonstrukce stávajících konceptů, přičemž v debatě o rozvoji se tento fenomén dotýká zejména problému kategorizace světa do kolonek rozvojové-rozvinuté, Sever-Jih, Západ-Východ či první-druhý-třetí svět. U klíčových kategorií je rovněž upozorňováno na jejich problematičnost - nejednoznačnost a nejasnost, neboť hranice mezi nimi lze jen stěží stanovit. V této souvislosti je poukazováno zejména na to, že i v relativně chudých zemích (dle kritérií HPD, HDI aj.) existují sociálně výlučné elity požívající výhody industriální civilizace a naopak, v zemích relativně bohatých vznikají sociálně i prostorově vyloučené lokality charakterizované životními strategiemi, které se výrazně odlišují od většinové společnosti. Chudoba tzv. prvního světa však dosud není považována za relevantní

téma v rámci rozvojového diskurzu, v němž „*pouze některé věci mohou být řečeny a stejně tak stávat se myslitelnými*“ (Escobar, 1995: 39).

Je několik způsobů, kterými může antropologie za pomoci svých metod, konceptů a strategií přispět k řešení rozvojové problematiky (sociálních, ekonomických i technologických problémů v různých oblastech světa). Do diskuse o rozvoji, která prochází od počátku devadesátých let dvacátého století jistou krizí, může antropologie přispět jak v teoretické (diskuse o rozvoji jako konceptu), tak v praktické rovině (v rámci rozvojové praxe). V této souvislosti je třeba rozlišit mezi **antropologií rozvoje** a **rozvojovou antropologií**. Zatímco aplikovaná rozvojová antropologie byla více méně součástí formování specifické podoby rozvojové praxe od koloniální éry, antropologie rozvoje je relativně novou oblastí zkoumání sociokulturní „čisté“ antropologie, jež zaměřuje svoji pozornost na rozvoj (problematiku rozvoje) jako teoretickou oblast zkoumání. Historie rozvojové antropologie se v podstatě kryje s historií aplikované antropologie, která zahrnuje profesionální aktivity antropologů v programech, jejichž primárním cílem je změna v lidském jednání za účelem zlepšení stávajících sociálních, ekonomických a technologických problémů, spíše než rozvoj sociální a kulturní teorie (srov. Foster, 1969: 54). Antropologové byli již v koloniálním období najímáni, aby vedli vládní výzkumy o původních obyvatelích za účelem efektivnější správy dané lokality. Od vzniku jednotlivých vládních i nevládních aktérů rozvojové pomoci (US AID, SIDA, SB, OSN, MMF...) pak byli antropologové zaměstnáváni jako konzultanti a specialisté, kteří se zúčastnili plánování, implementace i hodnocení rozvojových projektů a programů. Rozvojová antropologie tak od počátku spoluurčovala podobu koloniálního i rozvojového diskurzu. Dichotomické vymezení mezi teoreticky orientovanou antropologií rozvoje, v rámci níž je věnován rovněž prostor radikální kritice rozvojového konceptu jako takového, a prakticky zaměřenou rozvojovou antropologií, pod kterou spadají aktivity jednotlivých antropologů v rámci vládních či nevládních organizací orientující se na rozvojovou pomoc, nemusí nutně znamenat jistý antagonismus. Zejména v otázce redefinice rozvojového konceptu je propojení obou antropologií - „čisté“ antropologie rozvoje s aplikovanou (rozvojovou) antropologií nejen možné, ale i nezbytné.

Nová podoba „rozvoje“?

Příznačnou charakteristiku rozvojové pomoci použil Louis Emmerij: „*Rozvojová pomoc je skladištěm, v němž se hromadí myšlenky a priority rozvojové teorie posledních šedesáti let. Rozvojová pomoc spíše než rozvojová teorie je institucionální a intelektuální paměť rozvojového myšlení...Z rozmanitých vrstev stromu rozvojové pomoci můžeme vyčíst nejen*

jeho věk, ale též postupné priority rozvojové teorie reflektující soudobá moudra“ (Emmerij, 2004: 36). Přirovnání rozvojové pomoci ke stromu, na jehož jednotlivé vrstvy přibývají postupem času vrstvy další tak, že staré zůstávají na svém místě a na povrchu se objevují nové, dobově přijatelné, se zdá být výstižné. Hluboce zakořeněný strom rozvojové pomoci je dnes stěží možné vyvrátit a zasadit nový. Rozvojovou pomoc lze kritizovat, ale nelze ji jako celek zavrhnout, jde spíše o to, nacházet možné alternativy toho, jakým směrem by se mohla podoba rozvoje dále ubírat. Vnější globalizační tlak způsobuje ve všech lokálních společnostech nevratné změny, které nelze zastavit. V rámci systému rozvojové pomoci však může být proces tvorby i aplikace rozvojových projektů a programů nastaven tak, aby odehrávané změny více respektovaly vymezený sociokulturní kontext a blíže korespondovaly s lokálními specifiky daného společenství. Zde se otevírá prostor rovněž pro **antropologii rozvoje** a **rozvojovou antropologii**, které nejenže jsou propojovány v konkrétních osobách (akademických antropologů zaměstnaných na pozicích expertů či konzultantů jednotlivých rozvojových aktérů), ale rovněž mohou být důležitou součástí v teoretické diskusi o nové podobě rozvojového konceptu a následně rozvojové praxe. Je však třeba mít na paměti, že v teoretické rovině zavrhaná tvorba univerzálních metanarací a zdůrazňování lokálních kontextů je často ve srovnání s rozvojovou praxí o krok napřed. Úzké propojení teorie a praxe se zdá být pro řešení stávající situace v rámci rozvojové problematiky klíčové.

V současné době jsou v rámci rozvojových projektů aplikovány jednotlivými aktéry rozvojové pomoci různé (často protichůdné) přístupy ustavené v průběhu druhé poloviny 20. století, včetně značného důrazu na ekonomické faktory rozvoje, které jsou sice často kritizovány, ovšem dosud za ně není vytvořena adekvátní náhrada. Přes různé strategie jednotlivých aktérů jsou **stanoveny společné cíle** rozvojové pomoci, tzv. Rozvojové cíle tisíciletí (Millennium Development Goals, MDGs), zahrnující odstranění extrémní chudoby a hladu, dosažení základního vzdělání pro všechny, prosazování rovnosti pohlaví, snížení dětské úmrtnosti, zlepšení zdraví matek, zamezení šíření závažných nemocí, zajištění trvalé udržitelnosti pro životní prostředí, rozvoj světového partnerství pro rozvoj, jež mají být naplněny do roku 2015 (k tomu více viz Millennium Declaration: 2000). Je nutné si však položit otázku, zda by pro efektivnější rozvojovou spolupráci nebyl vhodnější přístup zcela opačný – vymezení společných strategií a různé cíle s ohledem na lokální specifika příjemců dané pomoci.

Seznam použité literatury:

- BINNS, T.: 2002. *Dualistic and unilinear concepts of development*. In: Desai, Vandana – Potter, Robert B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 75-80.
- BLÖMSTROM, M. – HETTNE, B.: 1984. *Development Theory in Transition: The Dependency Debate and Beyond: Third World Responses*. Zed Books Ltd: London.
- CLARKE, C.: 2002. *The Latin American structuralists*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 92-96.
- CONWAY, D. - HEYNEN, N.: 2002. *Classical dependency theories: from ECLA to André Gunder Frank*. In: D., Vandana – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 97-101.
- DANĚK, P.: 2000. *Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje*. In: Jehlička, P. – Tomeš, J. – Daněk, P. (eds.), *Stát, prostor, politika – vybrané kapitoly politické geografie*, KSGRR PŘ UK: Praha, s.28-58.
- DEGNBOL-MARTINUSEN, J.– ENGBERG-PEDERSEN, P.: 2003. *Aid: Understanding International Development Cooperation*. Zed Books Ltd: London.
- DODDS, K.: 2002. *The Third World, developing countries, the South, poor countries*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 3-7.
- EDELMAN, M. - HAUGERUD, A. (eds.): 2005. *The Anthropology of Development and Globalization*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- ELLIOT, J. A.: 2002. *Development as improving human welfare and human rights*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, 45-49.
- EMMERIJ, L.: 2004. *Aid as a Flight Forward*. In: Pronk, Jan P. (ed.), *Catalysing Development?: A Debate on Aid*, Blackwell Publishing Ltd: Oxford.
- ESCOBAR, A.: 1988. *Power and Visibility: Development and the Invention and Management of Third World*. *Cultural Anthropology*. 3/1988, s. 428-443.
- ESCOBAR, A.: 1992. *Planning*. In: Sachs, Wolfgang (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books Ltd: London, s. 132-145.
- ESCOBAR, A.: 1995. *Encountering Development: The making and unmaking the third world*. Princeton University Press: Princeton.
- ESTEVA, G.: 1992. *Development*. In: Sachs, W. (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books Ltd: London, s. 8-25.

- FISHLOW, A.: 1972. Brazilian Size Distribution of Income. *The American Economic Review*. 1-2/1972, s. 391-402.
- FOSTER, G.: 1969. *Applied Anthropology*. Boston.
- GARDNER, K. – LEWIS, D.: 1996. *Anthropology, Development and the Post-modern Challenge*. Pluto Press: London.
- JOHNSON, P.: 1991. *Dějiny dvacátého století*. Rozmluvy: Praha.
- KLAK, T.: 2002. *World-systems theory: centres, peripheries and semi-peripheries*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 107-112.
- Millennium Declaration*: 2000. [cit. 2005-8-20]. Dostupný z WWW:
- POTTER, R. B.: 2002. *Theories, strategies and ideologies of development*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 61-65.
- REDCLIFT, M.: 2002. *Sustainable development*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 275-278.
- SACHS, W.: 1992a. *Introduction*. In: Sachs, W. (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books Ltd: London, s. 1-5.
- SACHS, W.: 1992b. *Environment*. In: Sachs, W. (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books Ltd: London, s. 26-37.
- SANTISO, C.: 2001. International Co-operation for Democracy and Good Governance: Moving Towards a Second Generation? *The European Journal of Development Research*. 1/2001, 154-180.
- SAPSFORD, D.: 2002. *Smith, Ricardo and the world marketplace*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 70-74.
- SEERS, D.: 1972. „What are we trying to measure?“ *Journal of development studies*. 8/1972, s. 21-36.
- SIDAWAY, J. D.: 2002. *Post-development*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 16-19.
- SIMON, D.: 2002. *Neo-liberalism, structural adjustment and poverty reduction strategies*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s.86-91.
- THIRLWALL, A. P.: 2002. *Development as economic growth*. In: Desai, V.– Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s.37-41.

WHITE, H.: 2002. *The measurement of poverty*. In: Desai, V. – Potter, R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, Arnold: London, s. 32-37.

[1] Výraz „třetí svět“ použil jako první francouzský akademik Alfred Sauvy v roce 1952 - jeho záměrem bylo poukázat na třetí cestu mezi americkým kapitalismem a sovětským komunismem, kterou se mohou vydat postkoloniální státy. (Daněk, 2000)

[2] K motivům jednotlivých aktérů rozvojové pomoci blíže viz Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 7-24.

[3] Adam Smith (1723-90) položil svým dílem *Bohatství národů* (1776) základy ekonomické teorie mezinárodního obchodu založené na dělbě práce mezi jednotlivými oblastmi a regiony produkujícími specifické komodity, ze kterých jim mohou plynout absolutní výhody. Podle Smithe expanze trhu (mezinárodní obchod) umožní větší specializaci a dělbu práce. David Ricardo (1772-1823) ve svém díle *Zákon komparativní výhody* (1817) poukázal na to, že prosperita světové ekonomiky se bude zvyšovat, pokud se každá země specializuje na produkci takového zboží, ze které jí poplynou tzv. komparativní výhody – z obchodu získá více zemí (k tomu Sapsford, 2002: 70-74).

[4] Rozvojový program - širokospektrý komplexní rozvojový projekt s řadou podružných cílů a strategií

[5] HDP- ekonomická produkce (hodnota zboží a služeb) vyprodukovaná v rámci daného státu (teritoria) v určitém období (obvykle za jeden rok); HNP – hodnota zboží a služeb vyprodukovaná za určité časové období (obvykle za jeden rok) občany daného státu (včetně profitu ze zahraničí)

[6] *Oficiální rozvojová pomoc* (Official Development Assistance, ODA) – zahrnuje transfery do rozvojových zemí poskytované bilaterální či multilaterální cestou, které splňují tři kritéria: pocházejí z oficiálních zdrojů, jsou poskytovány s cílem podpořit ekonomický a sociální rozvoj v dané zemi, nemají finančně-komerční účel (obsahuje grantovou součást ve výši minimálně 25%); Degnbol-Martinussen; Engberg-Pedersen, 2003: 56.

[7] K teorii závislosti jako explanačního modelu rozvojové problematiky a součásti rozvojového diskurzu viz Blomström; Hettne, 1984.

[8] Srv. pozn. č. 5.